

Семантико-лінгвістичні особливості епістолярію як стилістичної системи самовираження.

Епістолярій відомих людей України

Світлана ДЕМ'ЯНЕНКО, викладач-методист Університетського коледжу Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ

Мета:

- узагальнити основні відомості зі стилістики;
- поглибити знання студентів, передбачені темою заняття: особливості епістолярного стилю, його роль у розкритті світоглядних позицій визначних митців України;
- сформувати практичні вміння і навички у визначенні основних ознак епістолярного стилю, порівнювати і узагальнювати вивчений матеріал;
- сприяти вдосконаленню культури листування, оволодінню красою епістолярного стилю, навичкою викладу думок;
- розвивати зв'язне мовлення, логічне мислення;
- виховувати почуття любові до рідної мови як невід'ємної складової формування й самовираження особистості, мовну культуру, повагу до духовної спадщини минулого.

Тип заняття: узагальнення та систематизація знань.

Форма заняття: практичне заняття.

Обладнання: виставка навчальної літератури, портрети визначних митців України, опорна таблиця «Особливості епістолярного стилю мовлення», роздатковий матеріал.

Форми роботи: самостійна робота «Незакінчене речення», захист дослідницьких проектів, репродуктивна бесіда («вільний мікрофон», «снігова куля»), вікторина «мозковий штурм», робота з нетбуками (опрацювання опорної таблиці та мовознавчої статті), експрес-тест.

Епіграф:

Лист має на собі не лише сліди чорнила й олівця, а й відбиток чистішої душі.

М. Шудря

Хід заняття

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація опорних знань, умінь і навичок.

1. Колективна робота. «Асоціативний куш».

- Звідки походить назва «стиль»?
- Що ми називаємо стилем мови?
- Які стилі мови ви знаєте?
- Що впливає на характер висловлювання?

– У якому стилі спостерігаємо поділ на параграфи, розділи?

– Для якого стилю характерні діалоги?

– Тексти якого стилю є однотипними, складаються за певною схемою?

– Ознакою якого стилю є емоційність?

– У якому стилі зустрічається мова автора і персонажів?

Інформаційна довідка

Стиль – стійка єдність прийомів, засобів, принципів для вираження думок, ідей або сукупність характерних рис, притаманних тому чи іншому твору мистецтва.

Саме слово стилос (паличка для письма) у європейські мови перейшло від римлян, які запозичили це слово у греків. У середні віки про тих, хто міг гармонійно й красиво викладати на письмі свої думки, говорили, що в них гарний, красивий стилус.

Нині слово «стилус» вже рідко вживається, але з появою кишенькових комп'ютерів та електронних книг це слово відроджується. До комплекту нових пристроїв, наділених чутливим екраном, входить паличка – стилус. Торкаючись нею екрану, можна вводити необхідну інформацію.

У сучасній українській мові визначають 6 стилів. Кожен стиль має характерні, властиві лише йому ознаки. Вживання стилів мовлення залежить від мети висловлювання.

2. Самостійна робота. «Незакінчені речення».

Допишіть замість крапок назву стилю, вкажіть його основні ознаки, жанри та сферу застосування.

1. Стилістика – розділ мовознавства, що вивчає... (сутність і специфіку стилів, їх розвиток і сучасне призначення).

2. Жанри – різновиди текстів певного стилю, що різняться... (метою висловлювання, сферою спілкування та іншими ознаками).

3. Стилістика мови (описова) вивчає... (стилістичні ресурси всіх мовних рівнів; такі поняття, як синоніми (лексичні, граматичні – морфологічні і синтаксичні), їх стилістичне забарвлення).

4. Стилїстика мовлення (функціональна) вивчає ... (стилї мовлення – розмовний і книжні, їх загальні ознаки).

5. ... (Розмовний) стиль характеризується порушенням у літературній мові норм спілкування, наявністю діалектних форм, широким використанням побутової лексики, фразеологізмів, емоційно забарвлених та просторічних слів. Він використовується у... (побутовому мовленні).

6. Основна роль... (наукового) стилю – повідомлення (пояснення), адже він дає точне висвітлення наукових понять. Йому притаманні достовірність, логічність, доказовість, переконливість тверджень. Вживаються схеми, таблиці, слова-терміни, іншомовні слова, структура тексту відрізняється чіткою композицією. Цей стиль використовується у... (науково-технічній та освітній галузях). Його основні жанри – це... (дисертація, монографія, стаття, підручник, лекція, анотація тощо).

7. ... (Художній) стиль характеризується яскравістю, образністю, емоційністю викладу. Це найбільший і найпотужніший стиль української мови, його можна розглядати як узагальнення й поєднання всіх стилів. Основна його роль – естетичний вплив на розум, почуття та волю читача, формування моральних якостей. Він використовується у... (творчій діяльності, у культурі). Його основні жанри – це... (трагедія, комедія, роман, повість, поема, вірш, байка тощо).

8. ... (Публіцистичний) стиль – це стиль агітації та пропаганди. Його основне призначення – вплив на людину, спонукання її до діяльності, бажання зайняти певну громадянську позицію. Сфера використання – ... (громадсько-політична, суспільно-виробнича, культурно-освітня діяльність). Його основні жанри – це ... (стаття, нарис, репортаж, замітка).

9. ... (Офіційно-діловий) стиль мовлення – це канцелярський стиль. Для нього характерні офіційність, точність. Він використовується у... (службових документах, судових актах, справочниках). Його основні жанри – це... (закон, постанова, наказ, розписка, протокол, оголошення тощо).

10. ... (Конфесійний) стиль виник як запозичення у зв'язку з прийняттям християнства у Київській Русі. Головне призначення – допомагати віруючим у спілкуванні їхніх душ із Богом, зберігати і продовжувати культові ритуали, об'єднувати віруючих одним почуттям щирої віри в Бога. Основні ознаки – урочистість і піднесеність, благозвуччя, символізм та стандартність стильової норми. Сфера поширення – ... (культові установи: церкви, монастирі, скити, теологічні навчальні заклади, молитовні будинки, релігійні громади, віруючі родини). Його жанри – це... (молитва, проповідь, богослужбові книги).

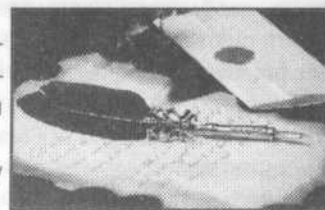
III. Повідомлення теми, мети й завдань заняття. Мотивація навчальної діяльності.

Викладач. У 1998 році В. Кузьменко, один із провідних учених-дослідників українського епістолярію, зауважував: «Останнім часом в українському літературознавстві значно посилилася увага до письменницького листування. Практично це виявилось в різних аспектах. Насамперед інтерес до епістолярних пам'яток позначився на масовому виданні приватної кореспонденції письменників-класиків та науковому коментуванні цих творів; плідні пошуки літературознавців сприяли цінним знахідкам нових епістолярних матеріалів і їх оприлюдненню в часописах та збірниках» [3, 5].

Тема практичного заняття: **«Семантико-лінгвістичні особливості епістолярію як стилістичної системи самовираження. Епістолярій відомих людей України».**

– Спробуймо з'ясувати: Що ж таке епістолярний стиль? Яку цінність він має для нас?

– Спрогнозуймо мету нашого заняття.

IV. Систематизація й узагальнення вивченого.

1. Слово викладача. Перегляд презентації.

За визначенням української енциклопедії, «епістолярний стиль – це функціональний різновид літературної мови, який обслуговує сферу письмових приватних або приватно-офіційних відносин».

Епістолярний стиль здійснює апелятивну функцію мови, що полягає у звертанні до адресата з бажанням увести його в коло певних подій, поінформувати про щось, викликати почуття, співзвучні з емоційною настроєністю автора» [9, 174–175].

2. Питання до групи.

1. Які функції виконує мова?

2. Як ви думаєте, які функції мови реалізуються у текстах епістолярного стилю?

У текстах, що належать до епістолярного стилю, реалізуються комунікативна, когнітивна, емотивна та фатична функції мови.

Епістолярний стиль (лат. *epistola* (*epistula*) – лист, подання), як стверджує мовознавець П. С. Дудик, суттєво і своєрідно відрізняється від інших стилів. У лінгвістичному аспекті – це діалог на відстані з вільним застосуванням авторських монологів суб'єктивного характеру. Текст, написаний епістолярним стилем, може бути стилістично неоднорідним.

Деякі науковці приписують його до підстилю розмовного стилю. Наприклад, І. Черданченко мотивував свою думку таким чином: «Підстав для виокремлення особливого епістолярного стилю в загальностилістичному плані немає, адже такі озна-

ки, як невимушеність і безпосередність при доборі мовних засобів комунікації, властиві для розмовно-розповідної мови та неофіційного листування» [11, 46].

Вчені Л. Щерба, О. Єфімов, Ю. Бельчиков, В. Наєр, С. Гіндін, Т. Радзієвська, С. Комарова, Н. Павлик та ін. схиляються до того, що епістолярне мовлення – це своєрідна проміжна форма, міжстильове явище, найчастіше – жанр, який насамперед може перебирати на себе ознаки різних функціональних стилів у залежності від контексту, в якому здійснюється кореспонденція. Адже сфера використання цього стилю мови не має чітко окреслених меж – це побут, приватне та інтимне життя, виробництво, політика, наука, мистецтво, діловодство, судочинство.

Цей стиль, як відомо, має глибоке історичне коріння. Зародження епістолярію в Україні, на думку мовознавців, припадає на Київську добу, тобто збігається з часом появи берестяних грамот XI–XIV ст., що слугували засобом ділового спілкування. На формування українського епістолярію цього періоду великий вплив мала антична традиція. У добу Литовської Русі було введено у листи кліше князівських грамот (називався титул, ім'я адресата). Протягом подальшого періоду епістолярій активно розвивається і здобуває популярність у зв'язку з появою полемічної літератури. У цей час популярними були відкриті, стилізовані листи.

В епоху бароко лист повернувся до звичайної форми – «закритих листів».

Доречно зауважити, що епістолярний стиль української літературної мови розвивався у тісному зв'язку з художнім, оскільки значною мірою обидва орієнтувалися спочатку на мовлення пересічних українців.

У XVIII столітті в Україні приватні листи почали називати «супліками», а суспільно значущі, адресовані всім громадянам, – «універсалами». Таким чином, можна говорити про диференціацію епістолярних жанрів.

Сучасні дослідники епістолярного стилю К. Ленець, М. Пилинський, В. Німчук, Б. Шарпило заявляють про наявність у цьому стилі двох підстилів:

- 1) офіційного, службового;
- 2) неофіційного, приватного.

Листи українських вчених та письменників (І. Вишенський, Г. Сковорода, Ф. Прокопович, згодом – Т. Шевченко, Леся Українка, І. Франко, М. Коцюбинський, М. Зеров, М. Хвильовий, О. Довженко, П. Тичина, О. Гончар та ін.) безпосередньо сприяли розвитку української епістолярної традиції.

Упродовж століть епістолярний стиль зазнавав змін. Нині він став більш лаконічним (телеграфним), скоротився обсяг обов'язкових раніше вступних звертань та заключних формулювань ввічливості.

Різновидом епістолярного стилю є інтернет-спілкування, яке здійснюється електронною поштою, через чат (мається на увазі IRC (Internet Relay Chat), веб-пейджери (наприклад, ICQ, Instant Messenger).

Епістолярне мовлення має тільки писемну форму вияву, хоча тексти цього стилю (приватні листи, записки, щоденникові записи, мемуари і под.) можуть бути прочитані і вголос. «Усна» форма епістолярного мовлення є тільки особливим відтворенням мовлення писемного.

Цей стильовий різновид мови втілюється в таких проявах: листи, щоденники, мемуари, записники, нотатки, календарі. Найпоширенішими є приватні листи, які мають переважно побутовий характер. Кожен лист – це своєрідне мистецьке явище, у якому поєднані структурно-стилістичні, граматичні й лексико-фразеологічні особливості.

3. Поетична хвилинка. Виразне читання поезії В. Симоненка «Лист».

4. Мовознавчий практикум.

З-поміж інших типів текстів епістолярного стилю листи вирізняє чітка орієнтація на конкретний тип адресата й забезпечення заочного спілкування.

Не сплутуйте слова:

- **адреса** – позначення місця мешкання чи перебування кого-небудь або місцезнаходження чого-небудь; напис на конверті, пакунку, що вказує на місце призначення й одержувача;
- **адрес** – письмове вітання;
- **адресант** – той, хто адресує, відправляє кому-небудь лист (відправник);
- **адресат** – той, кому адресують, надсилають, відправляють лист (одержувач).

Наголошуйте:

адресний (від *адрес*)

адресний (від *адреса*)

5. Робота з опорною таблицею.

Особливості епістолярного стилю мовлення

Основні ознаки	Коментар
Основна функція	Обмін інформацією, думками
Мета мовлення	<ul style="list-style-type: none"> – Поінформувати адресата про дещо, нагальне для автора, викликати почуття, співвідносні з емоційним настроєм адресанта. – Підтримувати родинні, товариські стосунки, а також у групах мовців за інтересами. – Регулювати правові, ділові, виробничі контакти, зв'язки між суб'єктами правових відносин, ділового партнерства

Види листування	Офіційне (службове) та неофіційне (приватне)
Сфера використання	<ul style="list-style-type: none"> – Офіційне листування між державними органами, установами, організаціями та між службовими особами, які підтримують офіційні стосунки. – Неофіційні особисті зв'язки, які мають переважно побутовий характер – родинний, інтимний, дружній
Жанри реалізації	Родинно-побутові, інтимно-товариські, приватно-ділові листи, щоденники, записки, мемуари видатних письменників, громадських і культурних діячів, учених, художні твори, побудовані як послання або листування персонажів, календарні замітки
Основні ознаки	<ul style="list-style-type: none"> – Персональність. – Інформаційна цілеспрямованість. – Авторське «я». – Наявність певної композиції: початок → головна частина → кінцівка
Характерні мовні засоби	<p>Багатство емоційно-експресивної лексики: живе мовлення з елементами просторіччя, широкий спектр засобів інтимізації, вільне застосування оцінно-фамільярної лексики і фразеології, система засобів лаконізму, вживання традиційних форм вітання та прощання, звертання та побажання. Поєднання компонентів художнього, публіцистичного й розмовного стилів та вироблення індивідуального авторського образу в листах-сповідях, листах-творах, листах-інформаціях.</p> <p>При діловому листуванні: мовлення лаконічне, чітке, без засобів інтимізації, відсутня емоційно забарвлена лексика, наявні рамки мовленнєвого етикету.</p>

При родинному листуванні: вільне застосування лексичного спектру мови, ніжні, пестливі форми звертання, поради, настанови, застереження, експресивно-емоційна лексика.

При листуванні між друзями: широке коло використання стилістично забарвленої лексики, фразеології, вільне невимушене спілкування, оригінальні дружні звертання, прощання; висловлена гармонія почуттів, своєрідна семантико-синтаксична структура композиції епістолярію, використання здрібніло-пестливої лексики, жартівливих порівнянь, оригінальні кінцеві форми листів.

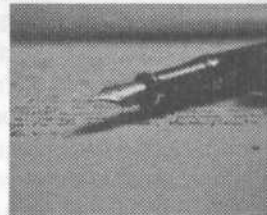
При інтимному листуванні: особливий піднесений пафос листів, використання пестливих слів, відсутність лаконізму, рис офіційності, наявне багатство художніх засобів; варіантність форм і особливості їх порушення

6. Робота з епіграфом.

Викладач. Як ви розумієте зміст вислову М. Шудрі: «Лист має на собі не лише сліди чорнила й олівця, а й відбиток чистішої душі?»

Українська епістолярна спадщина багата й різноманітна. Своєрідність епістолярної спадщини виявляється в різноманітності жанрових форм листа, в глибині філософських пошуків, у невичерпності й щирості почувань, у мовностилістичних експериментах і бережливому ставленні до епістолярних канонів.

Підкреслимо, що з усього розмаїття приватної кореспонденції особливий інтерес для нашого дослідження становлять листи письменників. Умови бездержавності українського народу часто змушували його найвидатніших представників (митців, громадсько-культурних діячів, політиків, учених) висловлювати свої думки, пропагувати і обстоювати ідеї у спосіб листування з найближчими, довіреними особами, однодумцями, друзями. Тож в умовах цензури на друк в Україні функціональна роль епістолярію особливо зростає: залишаючись фактом приватного життя своїх авторів, листи діячів української культури, науки, філософії стають фактором культурно-мистецького та політичного життя нації. Це засвідчує епістолярна

спадщина таких митців, як Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Павла Грабовського, Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського, Бориса Грінченка, Трохима Зінківського, Агатангела Кримського, Миколи Лисенка, Івана Липи, Осипа Маковея, Дмитра Яворницького, Євгена Маланюка, Василя Стуса, Євгена Сверстюка та інших відомих культурних та громадських діячів.

Водночас листування митців є своєрідним автокоментарем до їхньої творчості, вони дають можливість досконаліше пізнати особистість їхніх авторів, сферу людських почувань і стосунків. Водночас кожен лист можна розглядати як окремий завершений акт комунікації. З великим інтересом перечитується нині любовний епістолярій, який в українській літературі пов'язаний з іменами Івана Мазепи й Мотрі Кочубеївни, Пантелеймона Куліша і Лесі Милорадовичівни, Лесі Українки і Сергія Мержинського, Олени Теліги і Михайла Теліги, Івана Франка та Ольги Рошкевич тощо.

Значна частина листів творчих особистостей виходять за рамки свого інформативно-комунікаційного призначення і є максимально наближеними до художніх творів (скажімо, приватні кореспонденції М. Коцюбинського, Лесі Українки, В. Винниченка, М. Зерова, М. Хвильового, О. Довженка, Г. Тютюнника, В. Стуса, Катерини Білокур). Це своєрідні листи-новели, образки, етюди, в яких переважає творче начало.

Тож листи привертають увагу дослідників через можливість глибше пізнати, з однієї сторони, особисте і творче життя авторів, специфіку їхньої діяльності, світоглядні позиції, індивідуальні риси адресанта та ставлення до адресата, а з другої – ідейну боротьбу певної епохи, національну історію рідного народу, його побут та звичаї, історію становлення та розвитку національної мови й літератури, специфіку міжособистісних відносин українців і питомі національні риси, позначені на індивідуально-стильовій манері адресанта. Цим і пояснюємо епіграф уроку.

В окремих випадках епістолярні твори літераторів становлять самостійний інтерес для реципієнтів як повновартісне мистецьке явище, яке доносить до нас тодішнє розмовно-побутове мовлення, типові для українського епістолярію структурно-семантичні ознаки, які творчо перероблені в конкретних текстах.

Епістолярії мають ту перевагу над усіма іншими текстами, що в них автор, на думку Аристотеля, має можливість «залишатися самим собою». І це відображається в невимушеності добору мовних засобів, безпосередності вираження почуттів, культурі спілкування, мистецтві володіння мовою. У листах кожен з авторів постає як безпосередній творець української літературної мови.

Спробуємо в цьому пересвідчитись.

7. Робота в групах. Захист дослідницьких проектів.

Виразне читання текстів. Представники кожної групи озвучують результати роботи, представляють за-

повнену сторінку міні-підручника (Додаток 1). Виступ супроводжується представленням презентації.

Викладач. Кожна група напередодні отримує картку із текстом та завданням здійснити мовностилістичний аналіз текстів, підготувати коротку інформацію про автора тексту, актуальність морально-етичної проблеми, піднятої автором в наведеному уривку.

Для аналізу були запропоновані листи Г. Сковороди, Т. Шевченка, П. Грабовського, Лесі Українки, В. Мови, В. Гнатюка, Б. Грінченка, щоденникові записи О. Гончара тощо (Додаток 2).

Під час відповідей на дошці з'являється список основних морально-етичних проблем, які піднімаються у визначених текстах.

Термінологічний словник

Мораль – система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей. Найважливішою функцією моралі є узгодження вчинків окремих осіб з інтересами інших людей, суспільства загалом. Характерною особливістю моралі є те, що вона ґрунтується не на примусі, а на силі переконання, громадської думки, виховання, традицій, морального авторитету окремих осіб, організацій, установ. Велику роль у моралі відіграє свідомість, як суспільна, так і індивідуальна.

Етика – філософська наука, об'єктом вивчення якої є мораль. Досліджує проблеми щодо того, як має поводитися людина (нормативна етика) та власне теоретичні питання про походження і суть моралі. Формулює ідеали, моральні принципи та норми людської поведінки.

Мовний етикет – це найбільш уживані слова і вирази, з якими люди звертаються один до одного, виявляючи ввічливість, пошану, стриманість, такт.

Представлена епістолярна спадщина дуже своєрідна, неординарна, оригінальна. Кожен з листів – особливий твір мистецтва, у якому особисте життя митця зливається з життям українського народу, автори переймаються долею рідного краю, живуть його болями й турботами, гнівно засуджують зрадників і відступників, ледарство, дають дружні поради, активно обговорюють питання культурно-просвітницької діяльності, виявляючи справжню громадянську позицію, що відбивається у стилі та звучанні послань адресатам.

З кожного листа можна скласти в певній мірі психологічний портрет митця, основними рисами яких є мудрість, далекоглядність, щирість, вияв співчуття, стурбованості, щирої закоханості у рідний край.

Листи мають традиційну будову – складаються з трьох структурних елементів: зачину (вітання), основного змісту й кінцівки (прощання).

Цим листам властивий своєрідний лексико-семантичний стиль, відповідно до того, кому адресовано послання.

Стиль письменників свідчить про високу майстерність володіння нормами культури писемного епістолярного мовлення.

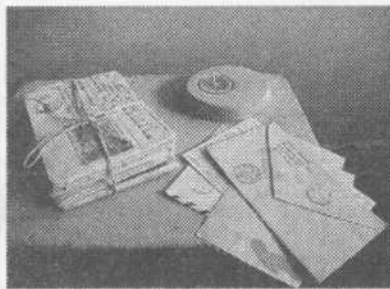
8. «Снігова куля».

Запитання:

- Що спонукає людей до написання листів?
- Яке враження справив на вас епістолярій?
- Яким постає перед вами автор аналізованих листів?

9. Слово викладача. Інформаційна довідка.

Слово «лист» — омонімічне. Зазвичай листом називають писаний

текст, призначений для повідомлення про що-небудь; це спілкування з кимось на відстані, писане звертання до особи або осіб.

Друге омонімічне значення слова «лист» (однозвучна

лексема) — це орган повітряного живлення і газообміну рослин у вигляді тонкої, зазвичай зеленої пластинки.

Синонімом до слова «лист» у значенні писемного звертання однієї особи до іншої може бути й слово «послання». Наприклад: «Послання козаків до турецького султана»; «Вона відповідала на численні послання Бальзака коротким листом» (Н. Рибак); «В часи Великої Вітчизняної війни вірші-послання були дуже популярні» (З журналу) [10, 85–86].

У художній літературі жанр листа використовується в малій прозі, психологічному та соціальному романі, ліриці.

У XVIII — на початку XIX ст. словом епістола називали послання у формі листів. Свого розквіту епістола сягнула в добу Просвітництва: з'явилися відкриті листи-памфлети, листи-новели, листи-визнання. У цьому жанрі написані також «Юлія, або Нова Елоїза» Ж.-Ж. Руссо, «Мандри Хамфрі Клінкера» Дж. Сморлета, «Страждання молодого Вертера» Й.-В. Гете, «Бідні люди» Ф. Достоевського. Нині цей термін як жанр літератури майже вийшов з ужитку.

В українській літературі письменники також зверталися до епістолярної форми, що спостерігається у повістях «Музикант» і «Художник» Т. Шевченка, в романі у листах «Намилена трава» П. Загребельного тощо.

На думку дослідниці В. Тихош, «окремі листи можна взагалі віднести до жанру літературної критики, наприклад, «Писулька» П. Гулака-Артемівського до редактора «Русского вестника», «Супліка до пана іздателя» та лист до редактора «Русского вестника» Г. Квітки-Основ'яненка; відкриті листи М. Максимовича до Г. Квітки-Основ'яненка та ін.» [8, 131].

Подколи епістола вживається і як ліричний жанр. Таким, зокрема, сприймається триптих «Листи до пое-

та» Павла Тичини, де імітуються міркування трьох адресанток з приводу поезії та її призначення. Зверталися до цього жанру й інші поети (Максим Рильський, Євген Маланюк, Наталя Лівицька-Холодна), подеколи витворюючи цілі цикли («Листи до коханок» Р. Бабоваля).

Лист як засіб заочного спілкування людей у певній сфері життя надто різноманітний за змістом, формою, композицією.

На початкових етапах розвитку епістолографії існувала суворая жанрово-стильова регламентація. Всього епістолологія стародавніх часів виділяла 41 вид листів.

Цікавою видається класифікація Феофана Прокоповича. Розгляду теорії листа автор присвятив всю шосту частину праці «Про риторику мистецтво». За Ф. Прокоповичем, лист — «це розмова відсутнього з відсутнім за допомогою письма, а не голосу». Видатний філософ поділяє листи на такі групи:

- 1) дорадчі;
- 2) заохочувальні та стримувальні;
- 3) втішливі;
- 4) прохальні;
- 5) листи-доручення;
- 6) листи судового роду: а) звинувачувальні, б) виправдувальні або захисні, в) скарга з погрозою, г) позов зі звинуваченням;
- 7) листи показового типу: а) листи-повідомлення, б) сповіщальні, в) жартівливі, г) листи Св. Григорія Богослова до Амфілоха, г) поздоровчі, д) листи-подяки.

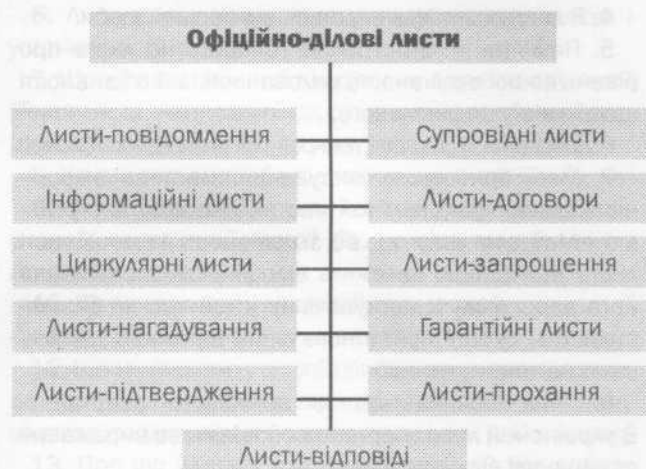
До речі, елементи літературної критики містили лише листи першої та другої групи.

Сучасні вчені-мовознавці А. Гвоздев, Л. Кеца, Г. Мазоха, В. Кузьменко та ін. переконані, що тематика та контекст висловлювання листа підпорядковує власним потребам той або інший функціональний стиль мовлення. Виходячи з цього, для ділової кореспонденції притаманний діловий стиль, для побутової — жива розмовна мова, для відкритого листа — публіцистичний стиль, а для віршованого послання чи відтвореного автором художнього твору листа його персонажа — художній.

«Залежно від теми листа, його призначення і взаємин кореспондентів, — пише К. Ленець, — листи можна поділити на родинно-побутові; інтимно-товариські; приватно-ділові; офіційно-ділові» [5, 209].

Жанрові особливості офіційно-ділових листів орієнтовно класифікують так:

Жанрові особливості приватних листів орієнтовно класифікують так:

У стародавні часи існувала ціла наука написання листів, спеціальні зразки листів «на всі випадки життя». Такі збірки зразків називалися «листовня». Зокрема, в Росії відоме було перекладне з французької «Наставление, как сочинять и писать всякие письма разным особам» (М., 1765), що витримало кілька видань.

Кілька курсів епістолярного мистецтва увійшло в риторики Києво-Могилянської академії: рукописний трактат Митрофана Довгалецького «Про листи» (1686/87 р.) з розділами: «Про природу і прикрашення листів», «Про роди листів», «Про лист інакомовний і про його види»; курси «Двоголовий Киферон» (1695), що навчав студентів складати листи в фамільярному стилі, знайомив з тайнописом; «Кедр Аполлона» (1702–1703) повністю присвячений епістолології.

Розроблялася певна рецептура епістолярної форми висловлювання, наперед визначалося, що можна, а чого не можна допускати в листуванні, існувала ціла система регламентацій.

Заслухайте розлогі міркування з цього приводу відомого пізньоантичного ратора Деметрія з його трактату «Про стиль»: «Лист – це стислий вияв дружньої приязні і оповідь про прості речі простими словами... у листі однаково важливі і стиль його, і довжина. Листи надто довгі і до того ж обтяжені пишнотами, настільки позбавляються природності, що з листів перетворюються на трактати, хіба що починаються вони, як і листи, з привітання... Лист має відзначатися і свободою побудови. Нелегко вибудовувати в листі ряд періодів, мовби ви пишете не лист, а складаєте промову для судового процесу. [...] Слід добре знати, що листові властиві не тільки свій стиль, а й своя тематика. [...] Якщо хтось виклав свої софізми як роздуми про природу, то, хоча він усе це й напише, але напише він аж ніяк не лист. [...]

Пліній Молодший підкреслював, що вправність у писанні листів робить стиль викладу думок більш чистим і стислим (*purus et pressus*).

Побудова тексту листа залежить від багатьох чинників: від наявності текстової традиції, ситуації гіпотетичного сприйняття тексту, адресата, форм реалізації і поширення тексту та інших суб'єктивних умов епістолярної комунікації.

Цікаво, що форма листа, якою ми користуємося зараз, виникла ще в стародавній Греції. Вже тоді в листі повинна була бути тріада складових:

вступ (прескрипт) → головна частина → закінчення (клаузула).

Початок – це мовні етичні формули, що містять звертання, вітання. Встановлення контакту з адресатом, прихильності до автора листа. Основна частина – інформація, фактичний матеріал. Завершальна частина також має вигляд мовних етикетних формул із семантикою вибачень, прохань, прощань, іноді після закінченого листа після підпису роблять приписку – P.S.

Зрозуміло, що їх емоційність безпосередньо буде визначена спрямованістю на адресата. Листи, адресовані переважно побратимам, однодумцям, позбавлені ніжності, приязні, на протигагу листам до рідних. Їх особливість проявляється у безпосередності вираження емоцій, невимушеності у добірї виражальних засобів, серед яких чільне місце належить етикетним формулам, зокрема, широке використання у кличній (часто пестливій) формі звертань; наявність традиційних формул на початку і в кінці послання, а в тексті – різноманітних побажань, вітань.

10. Самостійна робота з нетбуком.

Відкриваємо файл: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11093/2/Kulishenko.pdf>

Завдання: ознайомитися зі статтею Людмили Кулішенко «Мовленнєвий етикет епістолярної спадщини українських письменників». З'ясувати, які формули мовленнєвого етикету вжиті в епістолярній творчості українських письменників П. Грабовського та В. Стуса.

11. Мовознавчий практикум. Робота в парах.

Завдання. Утворіть чоловічі та жіночі імена по батькові від наданих імен. Поставте їх у кличному відмінку. Запишіть традиційні розгорнуті етикетні форми звертання, характерні для приватних та службових листів.

Словниковий матеріал.

- I варіант* – Марія, Володимир; Ігор, Степан; пан.
II варіант – Олександра, Ігор; Михайло, Леонід; добродій.
III варіант – Валентина, Микола; Євген, Ярослав; колега.
IV варіант – Валерія, Андрій; Віталій, Іван; товариш.
V варіант – Марія, Кузьма; Олександр, Віктор; громадянин.
VI варіант – Інна, Яків; Леонід, Данило; директор.
VII варіант – Оксана, Григорій; Олег, Степан; ректор.
VIII варіант – Лідія, Дмитро; Юрій, Дмитро; міністр.
IX варіант – Соломія, Іван; Валентин, Борис; лікар.
X варіант – Євгенія, Лев; Сава, Андрій; опонент.
XI варіант – Любов, Василь; Сергій, Ілля; лейтенант.
XII варіант – Інна, Яків; Ігор, Юрій; професор.
XIII варіант – Наталя, Юхим; Олексій Григорій; бригадир.

12. Колективна робота. «Банк ідей».

Студенти висловлюють власні припущення щодо основних правил листування. Кожне формулювання записується на дошці, одночасно проводиться їх обговорення, корекція запису.

Не треба забувати!

В українській мові звертання на початку листа вживають у формі кличного відмінка, використовуючи шанобливі форми: «Шановний, -а, -е, -і», «Вельмишановний, -а, -е, -і», «Високоповажний, -а, -е, -і», «Глибокошановний, -а, -е, -і» тощо. У листуванні прийнято зазначати звання адресата або вказувати його професію: *Шановний пане професоре! Вельмишановний пане ректоре!* Відсутність звертання сприймається як неповага до адресата, а також є порушенням етикету службового листування.

Пам'ятайте!

Відповідно до літературної норми треба писати: *пані Валентино*, або *Валентино Петрівно* (без пані), *пане Олександр*, або *Олександр* *Івановичу* (без пане).

У звертаннях, що складаються з двох власних назв (імені та по батькові) або із загальної назви та імені, обидва слова мають форму кличного відмінка: *Григорію Семеновичу, Ірино Андрівно, пане Максиме, друже Іване, тітко Маріє*.

Прізвища при звертанні (окремо чи в поєднанні з особовими іменами і з загальними іменниками) ставляться у називному відмінку.

Правильно!

Добродію Юшук! Добродійко Коваль!

Депутате Соколовський! Шановна пані Біленька!

Вельмишановний пане Шуляк! Громадяно Шевчук!

Правила листування:

1. Пам'ятайте, що складання листа – це мистецтво.
2. Приватні листи пишуть на якісному папері від руки, ділові ж листи друкує на фірмовому бланку на одному боці аркуша, без виправлень.

3. Дотримуйтеся композиції листа (початку, основної частини, кінцівки).

4. В листі розповідь ведеться від першої особи.

5. Пам'ятайте: зміст листа говорить не лише про рівень вашої освіченості, вихованості, а й обізнаності щодо змісту висловленого.

6. Домагайтеся стислості, конкретності та виразності оповіді.

7. Мові приватного листування властива емоційність оцінки фактів, у той час як діловому листуванню – Майте на увазі, що від змістовності й емоційності листа найчастіше залежить емоційність сприймання його адресатом (одержувачем), у той час як беззмістовність, сухість приватного листа викликає здебільшого негативну емоційність.

8. Лист починається із ввічливого звертання. В українській мові звертання обов'язково виражається кличним відмінком іменника.

9. З повагою ставтеся до адресата. Важливо виявляти в листі небайдужість, зацікавленість людиною, з якою листуєтесь.

10. Використовуйте форми ввічливості за допомогою слів: *шановний, високошановний, вельмишановний, високоповажний...*

11. Не забувайте, що чемна форма іменування адресата в листуванні припускає використання займенників «Ви», «Ваш» з великої літери, особливо коли звертаєтесь до старших.

12. Дбайте про почерк, охайність та грамотність в оформленні листа.

13. Закінчувати лист потрібно компліментом, тобто виразом ввічливості. Ці вирази змінюються залежно від характеру листування.

14. У кінці листа ставте розбірливий підпис, дату.

15. Щоб лист дійшов до адресата, не забудьте вказати повну адресу отримувача. В усьому світі спочатку пишуть «кому», а потім «куди».

16. Якщо лист вже написано і виникла необхідність повідомити про події, що сталися пізніше, то в цьому випадку ставиться *P. S.* (постскрипtum) та дописується необхідна інформація.

17. Вчасно відповідайте на листи, не залишайте їх без відповіді.

13. Експрес-тест.

Все про лист

1. Один із видів письмового спілкування. (Листування)
2. Писаний текст, метою якого є повідомлення про щось адресата. (Лист)
3. Той, кому призначено інформацію, одержувач листа, телеграми. (Адресат)
- Той, хто надсилає комусь листа, телеграму, посылку. (Адресант)
4. Точна, за певною формою складена вказівка, кому слід вручати поштове відправлення, де проживає чи знаходиться адресат. (Адреса)

5. Лист до рідної та близької людини, друга чи знайомого. (Приватний)

6. Листування між установами або працівником і установою. (Ділове)

7. Що краще: писаний від руки чи друкований лист? (Текст листа, написаний від руки, надає особливої звуковості)

8. У який термін треба відповісти на лист? (5–7 днів)

9. Чи потрібно заклеювати конверт, якщо лист ви передаєте через знайомого? (Ні, це означало б, що ви йому не довіряєте)

10. Як ви ставитесь до анонімних листів?

11. Чи можна читати чужі листи?

12. Що ми пишемо у вступі? (Сповіщаємо про одержання або відсутність листа, висловлюємо свою вдячність, цікавимося здоров'ям та справами людини, якій пишемо)

13. Про що йдеться у головній частині? Що робить лист цікавим? (Розповідь ведеться про події з особистого чи громадського життя, про якісь спільні справи, які будуть цікавими для адресата)

14. Чим закінчується приватний лист? (Побажаннями та прощаннями)

Що таке post scriptum? (P. S. – дописка в листі, яка найчастіше містить додаткову, другорядну інформацію або таку, про яку забули, пишучи листа).

V. Підбиття підсумків заняття. Оцінювання.

1. Бесіда. «Вільний мікрофон».

1. Для чого потрібно вивчати стилі?
2. Яке місце серед стилів мовлення посідає епістолярний стиль?
3. У чому його особливість?
4. Які ви знаєте різновиди листів?
5. Чому і нині під час написання листа дотримуються усталеної віками форми?
6. Чи уявляєте ви лист без уживання етикетних формул? Чому?
7. Чи є етикетною формулою звертання? Поясніть.
8. Яких норм Ви маєте дотримувати під час написання листа?
9. Які слова є золотим правилом листування?
10. Що потрібно для того, щоб написати й відправити листа?
11. Що ви відчуваєте, коли одержуєте лист від рідних, друзів?
12. Чи може сьогодні, а відтак і в майбутньому, електронне листування повністю замінити традиційне поштове? Чому?
13. У чому переваги електронної пошти? У чому її слабкість?
14. Чим зацікавила вас творчо-пошукова робота при підготовці до уроку?

Студенти аналізують свої досягнення у процесі роботи, з'ясовують практичне значення навчального матеріалу для власного життєвого досвіду.

Викладач характеризує організовану навчально-пошукову діяльність студентів, окреслює перспективи їхньої подальшої роботи щодо вивченої теми.

2. Слово викладача.

Хай дехто каже, що у вік науково-технічного прогресу листування зникне, бо є електронна пошта, факси, мобільний зв'язок, Інтернет, але мені здається, що листи все ж таки писатимуть, принаймні романтики. Адже саме така форма спілкування допомагає відчувати тепло душі рідної людини, її незриму присутність у кожному слові, кожному рядку.

У той же час вміння писати листи має ще й практичний характер. Ще античні теоретики і практики епістолярію були переконані, що писання листів допомагає відшліфувати стиль, виробити культуру вислову, а відтак культуру спілкування.

Пам'ятаймо мудру настанову синам та нащадкам з «Повчання дітям» Володимира Мономаха: «...Не марнуйте жодної нагоди, щоб привітати і добре слово мовити. Що вмієте хороше, того не забувайте, а чого не вмієте, того вчіться, ... лінощі є матір'ю нікчемності: хто що вміє, те не забуде, а чого не вміє, того не навчиться».

VI. Домашнє завдання.

1. Творче завдання.

На основі поданого зачину напишіть твір-роздум про роль приватних листів у житті людини.

Листи, написані від руки, тепер вже виглядають як привітання з минулого століття...

Лист у конверті ... Боже, як давно це було! У минулому столітті, до речі, кажучи. Приблизно в 90-х роках. Тоді ще люди писали один одному паперові листи...

2. Складіть пам'ятку «Правила Інтернет-спілкування».

Додаток 1

Основні позиції	Розгорнута відповідь
Автор тексту, основні відомості	
Тема й основна думка висловлювання	
Стиль	
Мета мовлення	
Сфера спілкування	
Форма мовлення	
Жанр мовлення	

Характеристика будови висловлювання	
Спосіб подачі інформації	
Мовні особливості стилю:	
— лексичні;	
— морфологічні;	
— синтаксичні;	
— стилістичні;	
— індивідуально-авторські мовні засоби	
Морально-етичні проблеми, які піднімаються у тексті. Їх актуальність	
Психологічний портрет автора	

Український державний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова
254026, Київ-26
вул. Прорізна, 9

Про перейменування вулиці
Високоповажна комісії!

Пам'ять – сила. Завдяки історичній пам'яті людина стає особистістю, народ – нацією, країна – державою. Цією ідеєю керувався у своїй творчості і державній діяльності український історик із світовим ім'ям Михайло Грушевський.

Навіть якби з-під пера академіка, вважають дослідники, вийшло тільки одне 10-томне видання «Історія України-Руси», де він доводить об'єктивну історичну закономірність державності України, то й цього було б досить, щоб занести його ім'я до пантеону української історичної науки. А вчений же залишив нащадкам близько двох тисяч праць про культурне й історичне минуле України.

Просимо Вас розглянути питання про перейменування вулиці Кірова на вулицю М. Грушевського. Настав час віддати належне великому вченому.

Викладачі та студенти Історичного факультету

(підписи)

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Дудик П. Стилістика української мови : Навч. посібник / П. Дудик. – К. : Академія, 2005. – 368 с.
2. Журавльова Н. Мовний етикет української епістолярії: навчальний посібник / Н. Журавльова. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 217 с.
3. Коцюбинська М. Зафіксоване і нетлінне : Роздуми про епістолярну творчість / М. Коцюбинська. – К. : Дух і літера, 2001. – 300 с.
4. Кузьменко В. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ ст. / В. Кузьменко – К. : НАН України; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 1998. – 305 с.
5. Кулішенко Л. Мовленнєвий етикет епістолярної спадщини українських письменників // Світогляд – Філософія – Релігія : зб. наук. праць. – Вип. 3 / За ред. д-ра філос. наук, проф. Мозгового І. П. – Суми : ДВНЗ «АБС НБУ», 2012. – С. 213–221.
6. Ленець К. Епістолярний стиль // Стиль і час: Хрестоматія / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР / [Відп. ред. М. М. Пилинський; упоряд., комент. Г. М. Колесник]. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 202–211.

Додаток 2
Лист Г. С. Сковороди до М. І. Ковалінського (09.07.1762р.): <http://litopys.org.ua/skovoroda/skov211.htm>.

Лист Т. Г. Шевченка до О. М. Бодянського (03.01.1850 р., Оренбург): <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev601.htm>.

Лист В. Мови до О. Я. Кониського (уривок) (18.08.1878 р., Київ): <https://sites.google.com/site/stilistikamiller/home/epistolarnij-stil>.

Лист М. Коцюбинського до М. Грушевського: http://shron.chtyvo.org.ua/Horyn_Vasyl/Lysty_M_Hrushevskoho_do_M_Kotsiubynskoho.pdf.

Лист Леся Українки до Б. Д. Грінченка (25.11.1903 р., Тифліс): <http://www.l-ukrainka.name/uk/Corresp/1903/19031208.html>.

Лист П. А. Грабовського до Б. Д. Грінченка (06.01.1901 р., Тобольськ): http://bankreferatov.com.ua/biblio/Grabovskiy/O_object90.html.

Б. Д. Грінченко ЛИСТИ З УКРАЇНИ НАДНІПРЯНСЬКОЇ: <http://litopys.org.ua/drag/drag204.htm>.

О. Т. Гончар ЩОДЕННИК (із записів різних літ): http://dotyk.in.ua/lubov_slavetnyh12.html.

Лист П. Г. Тичини до дружини Лідії Папарук (1925 р.): http://dotyk.in.ua/lubov_slavetnyh12.html.

Додаток 3

Комісія з перейменування Київміськради і держадміністрації
2512114, Київ-114
бульв. Шевченка, 3

7. Мацько Л. Стилістика української мови : Підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; За ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.

8. Стахів М. Український комунікативний етикет : навч.-метод. посіб. / М. Стахів. – К. : Знання, 2008. – 245 с.

9. Тихоша В. До питання про листування М. Чернявського та М. Коцюбинського / В. Тихоша // Вісник Таврійської фундації. – Київ – Херсон : Просвіта, 2008. – Вип. 5. – С. 131–139.

10. Українська мова. Енциклопедія. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

11. Українська мова: підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. з навчанням укр. мовою: академ. рівень, профіл. рівень / С. О. Караман, О. В. Караман, М. Я. Плющ, В. І. Тихоша. – Харків : Сиція, 2012. – 416 с.

12. Чередниченко І. Нариси із загальної стилістики сучасної української мови / І. Чередниченко. – К. : Радянська школа, 1962. – 495 с.